

Η ανασυγκρότηση της Ιστορίας μέσα από την μικροϊστορία: μια αναφορά στο νεοελληνικό μυθιστόρημα τεκμηρίων

Το μυθιστόρημα τεκμηρίων (ή μυθιστόρημα ντοκουμέντο), αποτελεί ένα υβρίδιο ανάμεσα στη μυθοπλασία και την πραγματικότητα (*non-fiction novel*), θολώνοντας έτσι την έρευνα σχετικά με τους στόχους και τις τεχνικές του. Συχνά θεωρείται ότι δεν ανήκει στη λογοτεχνική παραγωγή, εφόσον ο συγγραφέας διαχειρίζεται αυτούσιο υλικό, χωρίς να γράφει δικό του πρωτότυπο κείμενο, κάτι το οποίο αποδομείται εύκολα, αφού οτιδήποτε γράφεται είναι επιλογή και κατασκευή του ίδιου του συγγραφέα, «μια υποκειμενική ερμηνεία των πραγμάτων όπως διαθλώνται από τον προσλαμβάνοντα» (Furst, 1995). Φαινομενικά, πρόκειται για παράθεση τεκμηρίων χωρίς ερμηνεία ή σχολιασμό, στην πραγματικότητα όμως, ο συγγραφέας επεμβαίνει σε αυτά, τα επεξεργάζεται και τα χρησιμοποιεί, με αποτέλεσμα μια πληθώρα τεκμηρίων του παρελθόντος μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα να επανεγγράφεται και να επανασηματοδοτείται στο παρόν.

Το μυθιστόρημα-ντοκουμέντο των μεταπολεμικών συγγραφέων ως στόχο έχει τη διάρρηξη των κανόνων της αστικής λογοτεχνίας, απαλείφοντας κάθε στοιχείο μεταφοράς και αλληγορίας της γλώσσας, εντάσσοντας στο κείμενο εξωλογοτεχνικά κείμενα, όπως ημερολόγια, άρθρα από εφημερίδες, δικόγραφα κλπ. Έτσι τα λογοτεχνικά κείμενα “γειώνονται” στα προβλήματα των καθημερινών ανθρώπων, τα τεκμήρια λειτουργούν όπως τα αποσπάσματα από ντοκιμαντέρ στις κινηματογραφικές ταινίες, υποτίθεται δηλαδή ότι είναι αυτούσια και πραγματικά.

Μια από τις βασικές επιδιώξεις της σύγχρονης νεοελληνικής πεζογραφίας (με απαρχή την δεκαετία του 1960), είναι η αφηγηματική απόδοση της ρευστότητας της πραγματικότητας, η οποία στα εν λόγω έργα αποτυπώνεται μέσα από παραθέματα και τεκμήρια, προερχόμενα είτε από λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά είτε από εξω-λογοτεχνικά/καλλιτεχνικά συμφραζόμενα, επιβάλλουν εξ αρχής «τη διαπλοκή ως σχέση ανταλλαγής» (Αγγελάτος, 2015). Φαινομενικά, πρόκειται για παράθεση τεκμηρίων χωρίς ερμηνεία ή σχολιασμό, στην πραγματικότητα όμως, ο συγγραφέας επεμβαίνει σε αυτά, τα επεξεργάζεται και τα χρησιμοποιεί, με αποτέλεσμα μια πληθώρα τεκμηρίων του παρελθόντος μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα να επανεγγράφεται και να επανασηματοδοτείται στο παρόν.

Πρωτοστάτες αυτής της ειδολογικής επιλογής, με πληθώρα παραθεμάτων στα έργα τους είναι ο

Θανάσης Βαλτινός (*Τρία Ελληνικά Μονόπρακτα*/1978, *Στοιχεία για την δεκαετία του '60*/1989, *Ορθοκωστά*/1994 κ.α.) και ο Νίκος Καχτίτσης (Ο ήρωας της Γάνδης/1967), ενώ και πολλοί σύγχρονοι πεζογράφοι όπως ο Άρης Μαραγκόπουλος, ο Χρήστος Χρυσόπουλος, η Έλενα Μαρούτσου, η Άντζελα Δημητρακάκη, ο Κώστας Ακρίβος, ο Κώστας Καβανόζης και άλλοι επιλέγουν να ενσωματώσουν στα έργα τους παραθεματικό υλικό από άλλα συμφραζόμενα όπως επιστολές, μαρτυρίες, ημερολογιακές καταγραφές, αλλά και μη λεκτικά παραθέματα όπως πίνακες ζωγραφικής και φωτογραφίες.

Το μεταμοντέρνο μυθιστόρημα, όπως έχει υποστηριχθεί από πολλούς μελετητές, δεν είναι μια τακτοποιημένη και συνεκτική όψη της "αλήθειας", και μάλιστα η ιστοριογραφική μεταμυθοπλασία, κομμάτι της οποίας είναι και το μυθιστόρημα-ντοκουμέντο, είναι γραμμένη αναφορικά με «την αμφισβήτηση της φύσης της αναπαράστασης στην ιστοριογραφία» (Hutcheon, 1989), ενώ, ενάντια στις μεγάλες αφηγήσεις του παρελθόντος, επιστρέφει στην μικροϊστορία και την ατομική εμπειρία ώστε να εξάγει συμπεράσματα.

Έτσι, η ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα φωτίζεται από τη σκοπιά των μικροεπιπέδων της και ανασυγκροτείται εν συνόλω, ενώ μέσα από τη μικροϊστορία αποκρυπτογραφείται μια αθέατη πραγματικότητα. Οι μεταμοντέρνοι συγγραφείς, που ως στόχο έχουν την αμφισβήτηση και την αποδόμηση κάθε δεδομένου παρελθόντος και όποιας αλήθειας αυτό συνεπάγεται, προσπαθούν να ανασυγκροτήσουν το ατομικό βίωμα αυτού, αντιπαρατιθέμενοι στις γενικεύσεις.

Αυτό ακριβώς μας δείχνουν και τα μυθιστορήματα ετερόκλητων, φαινομενικά άσχετων τεκμηρίων, που όμως τελικά αφηγούνται μια διαφορετική όψη της Ιστορίας, όπως για παράδειγμα τα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* του Θανάση Βαλτινού, όπου ο συγγραφέας δεν αντιγράφει τον πραγματικό λόγο της εποχής εκείνης, αλλά μας παρουσιάζει το μύθο που έφτιαξαν οι άνθρωποι αυτοί για τον εαυτό τους, μέσα από (φαινομενικά) ασύνδετα μεταξύ τους ντοκουμέντα, επανασημασιοδοτώντας έτσι τις ατομικές εμπειρίες της εποχής, καταλήγοντας στη φρίκη και την παρακμή που επικρατούσε.

Συνήθης πηγή, λοιπόν, στο μυθιστόρημα-ντοκουμέντο, αποτελεί το *αρχείο*, δηλαδή -σε πρώτη ανάλυση- «το σύνολο όλων των κειμένων που ένας πνευματικός πολιτισμός διατήρησε στην κατοχή του ως τεκμήρια του παρελθόντος του ή ως μαρτυρία της διατηρημένης ταυτότητάς του» (Foucault, 2017). Το αρχείο μπορεί να περιλαμβάνει προφορικές ή γραπτές συνεντεύξεις, μαρτυρίες, μαγνητοφωνημένο υλικό, εφημερίδες, περιοδικά, αποφάσεις ομάδων, κομμάτων, δογμάτων κλπ., οτιδήποτε δηλαδή μεταφέρει κάποια ατομική ή συλλογική εμπειρία ή κάποια πληροφορία, η οποία κρίθηκε άξια μεταφοράς. Φυσικά, ακόμα και οι προφορικές μαρτυρίες ή συνεντεύξεις στην πραγματικότητα σώζονται ως γραπτές, ως αρχειακό υλικό, και όχι μέσω της προφορικής, από στόμα σε στόμα μεταφοράς. Απλώς αρχικά ειπώθηκαν και δεν γράφτηκαν απευθείας.

Σε μια πρώτη ματιά, το αρχειακό υλικό θεωρείται αξιόπιστο και αντιμετωπίζεται σαν μια έγκριτη ιστορική πηγή, αφού θεωρείται ότι μεταφέρει αυτούσια τα γεγονότα, όπως τα μετέφεραν αυτόπτες ή αυτήκοοι μάρτυρες. Η λέξη και η έννοια του αρχείου αρχικά φαίνονται «να δείχνουν προς το παρελθόν, να παραπέμπουν στις ενδείξεις της καταγεγραμμένης μνήμης, να ανακαλούν την

πιστότητα της παράδοσης» (Derrida, 1996), να είναι έγκυρα ιστορικά ντοκουμέντα. Αυτό σημαίνει πως όταν ένας συγγραφέας εντάσσει στη μυθοπλασία αυτούσια αρχειακά αποσπάσματα, είτε προερχόμενα από ιδιωτικό είτε από δημόσιο αρχείο, επιδιώκει να δημιουργήσει στον αναγνώστη την ψευδαίσθηση αυθεντικότητας, υποβάλλοντας του την αίσθηση ότι διαβάζει ιστορικό κείμενο, το οποίο αναφέρεται στην πραγματικότητα, σε αληθινά πρόσωπα και γεγονότα.

Όμως, στην πραγματικότητα, συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο, αφού το μυθιστόρημα-ντοκουμέντο είναι γραμμένο αναφορικά με την αμφισβήτηση της φύσης της αναπαράστασης στην ιστοριογραφία. Ο ίδιος ο λογοτέχνης (αλλά και ο ιστορικός) από αληθινά συμβάντα του παρελθόντος («events»), κατασκευάζει τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα («facts»), και ακριβώς σε αυτό το εγχείρημα, της αναδιαμόρφωσης δηλαδή της ιστορίας στη μεταμυθοπλασία, βοηθά και η παράθεση επιλεγμένου αρχειακού υλικού. Μέσω λοιπόν της ερμηνείας του, ακολουθούμε τα ίχνη του παρελθόντος, δημιουργώντας μία υποκειμενική ιστορική αναπαράσταση. Σε αυτό συνηγορεί και το γεγονός ότι ακόμα και τα ίδια αρχειακά στοιχεία, όταν δημιουργήθηκαν, δεν ήταν αδιαμεσολάβητα, όπως η πρωτόλεια ανθρώπινη εμπειρία, αφού μεσολάβησε τόσο το ενδιάμεσο άτομο που την κατέγραψε (π.χ. δημοσιογράφος), τόσο και η ίδια η γλώσσα.

Σημαντικός ρόλος κατά την παραθεματική χρήση των τεκμηρίων δίνεται στον αναγνώστη, ο οποίος αφήνει τον αδρανοποιημένο ρόλο του και εμπλέκεται και ο ίδιος στη δόμηση του παρατιθέμενου υλικού, κατανοεί τις αφηγηματικές επιλογές, ανιχνεύει συναρτήσεις και συνδέει τα ποικίλα ζητήματα, που δεν είναι αυτόνομα, αλλά συγκοινωνούντα δοχεία. Τα παραθέματα, σχετιζόμενα άρρηκτα με την επανάληψη του εκφερόμενου, επιβάλλουν εξ αρχής τη διαπλοκή ως σχέση ανταλλαγής, με τη συγκεκριμένη διατύπωσή του να αποτελεί το αντικείμενο αυτής της ανταλλαγής.

Η μεταφορά, δηλαδή, έγκειται στην αλλαγή περιβάλλοντος και συμφραζομένων της ίδιας αυτής λεκτικής εκφοράς, και δίνει στο παράθεμα νέα αξία, νέο προσανατολισμό, διαταράσσοντας ταυτόχρονα τη συνοχή του νέου περιβάλλοντος, αφού το προϊόν της εκφοράς που επαναλαμβάνεται, αλληλεπιδρά με το περιβάλλον της εκφοράς, ενώ κάθε διατύπωση είναι ήδη φορτισμένη, και φορτίζεται ακόμα περισσότερο όσο επαναλαμβάνεται (όπως για παράδειγμα στις ιστορικά παραθέματα), ενώ οι λέξεις, σύμφωνα με τον Μπαχτίν, είναι «ήδη κατοικημένες» (Todorov, 1981). Έτσι, στο μυθιστόρημα τεκμηρίων, η υφολογική διαστρωμάτωση και οι διαφορετικές γλωσσικές τάσεις διαφορετικών συνειδήσεων, ενεργοποιούν τις διαδικασίες σημασιοδότησης και ερμηνείας των ίδιων των τεκμηρίων που παρατίθενται, τα οποία αναφέρονται έτσι κι αλλιώς σε διαφορετικά είδη λόγου.

Βιβλιογραφία

Furst, L. R., *All is true: The claims and strategies of realistic fiction*, Durham, Duke University Press, 1995.

Αγγελάτος, Δ., *Ώψεις και εφαρμογές της διαλογικότητας: Από τον Κ. Γ. Καρυωτάκη στο νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Αθήνα, Gutenberg, 2015.

Hutcheon, L., *The politics of postmodernism*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 1989.

Foucault, M., *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, επιμ. Β. Πατσογιάννης, Αθήνα, Πλέθρον, 2017.

Derrida, J., *Η έννοια του αρχείου*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα, Εκκρεμές, 1996.

Todorov, T., *Mikhail Bakhtine. Le principe dialogique: Ecrits du Cercle de Bakhtine*, Παρίσι, Seuil, 1981.

*Η **Κωνσταντίνα-Αϊσέ Γιλμάζ** είναι υποψήφια Διδακτόρισα στο τμήμα Φιλολογίας (Νεοελληνική Φιλολογία) του ΕΚΠΑ